

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Studijní program Filozofie / Studijní obor Filozofie

Autoreferát disertační práce

Robin Pech

HLAS ROZUMU.

STUDIE KE KANTOVĚ KRITICKÉ FILOSOFII

THE VOICE OF REASON.

A STUDY OF KANT'S CRITICAL PHILOSOPHY

Vedoucí práce: Dr. phil. habil. Jindřich Karásek, Dr.

2021

§ 1. Charakter a předmět disertační práce

Disertační práce je historicko-systematickou studií ke Kantově kritické filosofii. Má proto jak historickou, tak systematickou rovinu: na vybraném historickém příkladu, příkladu Kantovy kritické filosofie, sleduje a zkoumá zvolený systematický problém, problém vztahu mezi filosofií a rétorikou. Systematický problém vztahu mezi filosofií a rétorikou umožňuje vidět historický význam Kantovy kritické filosofii ve zcela novém světle. Kantova kritická filosofie se vyvíjela po několika paralelních liniích; vždy se tak ale dělo v určité návaznosti na program a ideje osvícenství. Dílčí poznámky k programu a idejím osvícenství proto také nacházíme takřka ve všech Kantových spisech. Kantovy poznámky k programu a idejím osvícenství, ať už se nacházejí v ranějších předkritických, nebo v pozdějších kritických spisech, ovšem nápadně korelují s jeho poznámkami k programu a idejím kritické filosofie. Podle jedné takové poznámky, která se nachází v *Kritice čistého rozumu*, Kantově hlavním a programovém spise, je osvícenství věkem kritiky; kritická filosofie se proto stává orgánem osvícenství. Nejobjasněji se Kant k tématu osvícenství vyjádřil v eseji *Zodpovězení otázky: Co je osvícenství?*, kde zaznívá proslulá definice osvícenství jako vykročení člověka ze závislosti ke svobodě, která má svůj základ ve schopnosti nezávislého a samostatného myšlení. Samostatné myšlení, které podle Kanta spočívá ve svobodném užívání vlastního rozumu, vyžaduje od člověka dvojí: jednak to, aby myslel *sám*, jednak to, aby myslel *spolu s druhými*. Pokaždé se přitom jedná o určitý myšlenkový experiment: když člověk přemýšlí sám, zkouší užívat svůj vlastní rozum bez cizího vedení, když přemýšlí spolu s druhými, zkouší, jaký účinek mají jeho myšlenky na myšlení a rozum druhých lidí. Nedílnou součástí samostatného a svobodného způsobu myšlení, jak je chápe a pojímá Kant, je tedy komunikace a sdělování myšlenek druhým lidem prostřednictvím řeči, která má buďto ústní, nebo písemnou formu. Jakkoli se v Kantově pojetí může osvícenství uskutečňovat a šířit také prostřednictvím ústní formy, Kant sám v této souvislosti zdůrazňuje význam písemné formy komunikace, která má širší dosah i působnost. Spíše než prostřednictvím ústní promluvy se proto mělo osvícenství podle Kanta uskutečňovat a šířit prostřednictvím odpovídajícího druhu spisů. Protože Kant osvícenství obecně chápal jako věk kritiky, mělo se podle něho uskutečňovat a šířit prostřednictvím kritických spisů, které veřejnost upozorňují na nedostatky, omyly

a chyby, k nimž dochází v té či oné oblasti veřejného života, a které tím zároveň přispívají k jejich nápravě. Právě takový charakter a cíl mají také Kantovy vlastní spisy. Kantovu kritickou filosofii, kterou tyto spisy dokumentují, lze tudíž obecně chápat a interpretovat jako snahu o osvětu, kritiku a nápravu nedostatků, omylů a chyb, které Kant postupně nacházel v oblasti, ve které sám působil: v oblasti německé školské filosofie. Zda tato snaha bude či nebude úspěšná, záviselo, jak Kant věděl, v první řadě na tom, zda se mu podaří či nepodaří získat pro myšlenky, které ve svých spisech vyjadřuje, odpovídající podporu filosofické obce a veřejnosti. Jestliže se k chápání a interpretaci Kantovy kritické filosofie přistupuje z tohoto hlediska, totiž s ohledem na snahu prosadit v německé školské filosofii nový, tzn. osvícený, samostatný a svobodný způsob myšlení, pak je zapotřebí si nad ní klást docela jiné otázky, než jsou ty, které se kladou obvykle. Získat podporu filosofické obce a veřejnosti, a to prostřednictvím myšlenek, které jsou ji předloženy ve formě kritického spisu, je totiž především rétorický úkol, který vyžaduje následující: přesvědčit druhé k souhlasu a podpoře. Naznačená souvislost mezi Kantovým pojetím osvícenství, veřejné kritiky a kritické filosofie, která je předmětem předložené studie, vedla jejího autora k tomu, aby nad Kantovou kritickou filosofií kladl, sledoval a zkoumal historicko-systematickou otázku, která se týká jejího vztahu k rétorice.

§ 2. Cíl a metoda disertační práce

Předložená studie, která zkoumá vztah Kantovy kritické filosofie k rétorice, navazuje na diskusi, která se k tomuto tématu vede na poli odborného kantovského bádání; zároveň však obrací pozornost novým směrem. Upozorňuje na problém, který zatím nebyl v kantovském bádání dostatečně zohledněn: na problém *tonality řeči*, který vyplývá z Kantova pojetí jazykové komunikace načrtnutého v *Kritice soudnosti*. Komunikace, jestliže probíhá prostřednictvím jazyka a řeči, nemá podle Kanta pouze logickou či estetickou, ale také afektivní rovinu; nikdy proto neprostředkuje pouze myšlenky či názorné představy, jako jsou obrazné metafory nebo přirovnání, ale také určité afekty, které se z mluvčího na posluchače či čtenáře přenášejí prostřednictvím tónu hlasu. Tón hlasu spoluurčuje celkové vyznění a smysl každého jazykového sdělení, a to bez ohledu na to, zda je prostředkováno ústní nebo písemnou formou. Celkové vyznění a smysl každého sdělení, a tedy

myšlenek, které podává, i názorných představ, které navozuje, se v závislosti na zvoleném tónu mění. Jestliže mluvčí v komunikaci se svými posluchači nebo čtenáři volí tón vážný, pak je celkové vyznění i smysl jeho sdělení jiný, než kdyby zvolil tón žertovný; myšlenky, které sdělení podává, i názorné představy, které navozuje, mohou být totožné, avšak jejich celkové vyznění a smysl se s tónem řeči mění. Uvedené Kantovy poznámky o logickém, estetickém a afektivním aspektu řečové komunikace lze ovšem s úspěchem vztáhnout i na jeho vlastní sebrané spisy, které jsou samy o sobě příkladem řečové komunikace, jež se v tomto případě uskutečňuje písemnou formou. Pokud Kantovo pojetí řečové komunikace vztáhneme na jeho sebrané spisy, otevírají se tím nové možnosti jejich zkoumání. S určitou mírou zjednodušení lze totiž říci, že odborné kantovské bádání, jak se historicky konstituovalo a vyvíjelo, se zaměřovalo buďto na logickou, nebo na estetickou rovinu Kantových spisů; co ale zůstávalo stranou soustředěného odborného zájmu, je jejich afektivní rovina. Jestliže zkoumání logické roviny Kantových spisů bývá obvykle spojováno s logickou či argumentační analýzou a zkoumání jejich estetické roviny s odpovídající estetickou analýzou, zkoumání jejich afektivní roviny by bylo zapotřebí propojit s jejich tonální analýzou, kterou lze, v určité návaznosti na Kanta samotného, ale také na současné kantovské bádání, chápat jako rétorickou analýzu. Předkládaná studie využívá a kombinuje prostředky logické, estetické i tonální neboli rétorické analýzy, aby tak za pomoci vybraných svazků Kantových sebraných spisů zkoumala jak pojmy, tak metafory nebo přirovnání a tón, jež společně určují celkové vyznění i smysl Kantova pojetí kritické filosofie.

§ 3. Východisko a struktura disertační práce

Východiskem předložené studie je předpoklad, podle kterého je Kantovo pojetí kritické filosofie možné odvodit z jeho pojetí osvícenství. Jestliže se tedy osvícenství podle Kanta uskutečňuje a šíří prostřednictvím odpovídajícího druhů spisů, jejichž účelem je přesvědčit veřejnost k podpoře nových myšlenek, pak se toto pojetí osvícenství, vycházíme-li z uvedeného předpokladu, nutně promítá také v Kantově pojetí kritické filosofie. Účel a prostředky kritické filosofie lze pak vyvodit z účelu a prostředků osvícenství. Kritická filosofie sleduje tentýž účel a využívá tytéž prostředky, jaký sleduje a které využívá osvícenství: prostřednictvím

odpovídajícího druhu spisů přesvědčuje zainteresovanou čtenářskou veřejnost k podpoře nových, osvícených a kritických myšlenek. Účel kritické filosofie, nakolik se shoduje s účelem osvícenství, tak charakterizuje to, co bychom v návaznosti na současnou odbornou terminologii mohli specifikovat výrazem *rétoricita*; prostředky kritické filosofie, nakolik se shodují s prostředky osvícenství, pak charakterizuje to, co bychom v téže návaznosti mohli specifikovat výrazem *textualita*. Výraz *rétoricita* zde blíže specifikuje persuasivní záměr, výraz *textualita* písemnou formu řečové komunikace. Kritická filosofie, protože je orgánem osvícenství, splňuje obě tyto charakteristiky. Lze ji proto analyzovat jak ve vztahu k problému rétoricity, tak ve vztahu k problému textuality. Problematika rétoricity a textuality, jakkoli se původně jedná o dva samostatné problémy, je ovšem v případě Kantovy kritické filosofie úzce propojena: persuasivní záměr Kantovy kritické filosofie, kterým je proměna způsobu myšlení v oblasti německé filosofie a vědy, je zde totiž uskutečňován prostřednictvím písemné komunikace se zainteresovanou čtenářskou veřejností.

Zkoumání rétorické dimenze Kantovy kritické filosofie, které je cílem předkládané studie, má z uvedeného metodologického důvodu dvě základní části: první část je věnována problému textuality, druhá část je věnována problému rétoricity v Kantově kritické filosofii. Vzhledem k historicko-systematickému charakteru studie je zkoumání obou těchto systematických problémů realizováno prostřednictvím interpretace vybraných historických dokumentů, kterými jsou zde vybrané svazky Kantových sebraných spisů. Zkoumání systematického problému textuality je tak propojeno s úsilím o rekonstrukci a interpretaci Kantova vlastního chápání veřejné komunikace, které je součástí jeho pojetí osvícenství; zkoumání systematického problému rétoricity je spojeno s úsilím o rekonstrukci a interpretaci Kantova vlastního chápání rétoriky a řečnického umění, které je součástí jeho pojetí kritické filosofie. Jak první, tak druhá část předložené studie je pak dále členěna do dvou dílčích kapitol. Tvoří ji tak celkem čtyři kapitoly, které jsou děleny do jednotlivých paragrafů. První kapitola (§§ 5–12), která pojednává o vztahu Kantovy kritické filosofie k osvícenství, je věnována zkoumání Kantova pojetí obecné podstaty a funkce uveřejněného textu, odkud přechází ke zkoumání podstaty a funkce filosofického textu. Druhá kapitola (§§ 13–18), která pojednává o vztahu Kantovy kritické filosofie k vědě, je věnována zkoumání rozdílu, který Kant spatřuje mezi vědeckým a filosofickým textem. Protože rozdíl mezi vědeckým a

filosofickým spisem je zde vysvětlen z rozdílnosti persuasivního záměru, který tyto textu sledují, bylo dále možno od problému textuality, jemuž je věnována první část předložené studie, přejít ke zkoumání problému rétoricity, jemuž je věnována její druhá část. Třetí kapitola (§§ 19–25) tak pojednává o vztahu Kantovy kritické filosofie k rétorice; je věnována zkoumání Kantovy snahy o purifikaci a oddělení filosofie od rétoriky, která však nakonec vyústí v opětovnou integraci rétoriky do filosofie, k níž dochází v souvislosti s úvahami o problému jasného a srozumitelného podání. Protože ale Kant odlišuje rétoriku od řečnictví, bylo zapotřebí tento rozdíl blíže vyjasnit. Čtvrtá kapitola (§§ 26–37) proto pojednává o vztahu Kantovy kritické filosofie k řečnickému umění a je věnována bližšímu zkoumání Kantova pojetí řečnictví a jeho možného využití v oblasti vědy a filosofie. Všechny čtyři uvedené kapitoly společně vytvářejí čtyři kroky jednoho souvislého argumentu, který má ukázat, že Kantovo pojetí kritické filosofie vychází z jeho pojetí osvícenství, a je proto spojeno se užíváním odpovídajících rétorických a řečnických prostředků, které mají společně s prostředky logickými a estetickými napomoci k uskutečnění nejvlastnějšího záměru kritické filosofie, jímž je hájit a prosazovat *hlas rozumu*.

§ 4. Obecné shrnutí disertační práce

Zkoumání vztahu Kantovy kritické filosofie k rétorice, které bylo cílem předložené studie, ukázalo, že vztah Kantovy kritické filosofie k rétorice a řečnickému umění není pouze odmítavý, jak by se z některých jeho vyjádření mohlo zdát, a že je zde proto zapotřebí nuancovat. Kant totiž na jedné straně spojení filosofie s rétorikou a řečnickým uměním odmítá, na druhé straně je však předpokládá a dále promýšlí. O spojení filosofie s rétorikou a řečnickým uměním Kant uvažoval jednak v souvislosti s otázkou všeobecné popularizace filosofických a vědeckých poznatků, jednak v souvislosti s otázkou účinné kritiky domnělého poznání a vědění v oblasti vědy a filosofie. Všeobecná popularizace filosofických a vědeckých poznatků se podle Kanta neobejde bez využití prostředků rétoriky, účinná kritika domnělého poznání a vědění zase bez využití prostředků řečnického umění. Rétoriku, jak jí sám rozumí, přitom Kant výslovně odlišuje od řečnického umění: rétoriku chápe jako umění jasné a srozumitelné řeči, řečnické umění pak jako umění sugestivní řeči. Jasnost a srozumitelnost řeči, které je v kompetenci

rétoriky, podle Kanta závisí na vrozené přirozené schopnosti spojit abstraktní logické pojmy s konkrétními názornými příklady a ilustracemi; sugestivnost řeči, která je v kompetenci řečnického umění, podle něho však závisí na naučené technické schopnosti působit na emoce a afekty posluchačů či čtenářů prostřednictvím cílené a záměrné modulace tónu hlasu. Rétorická dimenze Kantovy kritické filosofie, která byla vlastním předmětem této studie, má proto v podstatě dvě stránky. Na jedné straně je spojena s cíleným a záměrným užíváním určitých názorných příkladů a ilustrací, na druhé straně pak s cíleným a záměrným užíváním určitého tónu řeči. Obecný závěr, který z provedeného zkoumání obou těchto stránek Kantovy kritické filosofie vyplynul, lze shrnout takto: kromě programové snahy o oddělení filosofie od rétoriky a řečnického umění zahrnuje Kantovo pojetí kritické filosofie také snahu o jejich spojení. Bez tohoto spojení by totiž kritická filosofie nemohla usilovat o naplnění základního cíle osvícenství, jímž je obhajoba, podpora a všeobecné šíření nového, tzn. osvíceného, nezávislého, samostatného a kritického způsobu myšlení ve všech oblastech veřejného života, včetně oblasti vědy a filosofie.

§ 5. Shrnutí jednotlivých kapitol disertační práce

Jednotlivé kapitoly předložené studie tvoří dohromady celkem čtyři kroky jednoho souvislého argumentu, který má ukázat, že Kantovo pojetí kritické filosofie vychází z jeho pojetí osvícenství, a je proto spojeno se sledováním určitého persuasivního záměru, jímž je všeobecná změna ve způsobu myšlení, a s uplatňováním určitých, tomu odpovídajících prostředků, jimiž jsou na jedné straně prostředky veřejné komunikace, tedy sepsané, vytištěné a uveřejněné texty, na druhé straně pak prostředky přesvědčování, tedy prostředky logiky a rétoriky, i prostředky přemlouvání, tedy prostředky řečnického umění. Zkoumání problému *rétoricity*, který vyvstává v souvislosti se základním persuasivním záměrem Kantovy kritické filosofie, si proto vyžádalo předběžné zkoumání problému *textuality*, který vyvstává v souvislosti s faktem, že myšlenky a pojmy své kritická filosofie Kant rozvíjel a šířil prostřednictvím kritických textů určených veřejnosti. Z tohoto metodologického důvodu byla předkládaná studie rozdělena do dvou částí. První část, kterou společně tvoří první a druhá kapitola, byla věnována zkoumání problému textuality v Kantově kritické filosofie, a to jednak ve vztahu ke Kantovu

chápaní osvícenství, jednak ve vztahu k jeho chápaní vědy; druhá část, kterou společně tvoří třetí a čtvrtá kapitola, byla věnována zkoumání problému rétoricity v Kantově kritické filosofii, a to jednak ve vztahu ke Kantovu chápaní rétoriky, jednak ve vztahu k jeho chápaní řečnického umění.

První kapitola předložené studie tak analyzovala Kantovo pojetí osvícenství, jež bylo využito k vysvětlení jeho chápaní přirozenosti člověka a přirozenosti lidského rozumu, přičemž se ukázalo, že člověka Kant v souladu se starší filosofickou a myšlenkovou tradicí chápe jako bytost přirozeně nadanou rozumem, přirozenost rozumu však v návaznosti na novější osvícenskou tradici jako schopnost nezávislého, samostatného a kritického způsobu myšlení, které Kant dále odlišuje od závislého, nesamostatného a mechanického způsobu myšlení. Osvícenství se proto také v Kantově pojetí stává otázkou přechodu od mechanického ke kritickému způsobu myšlení, které je v souladu jak s přirozeností lidského rozumu, tak s přirozeností člověka. Kritický, a tedy osvícený způsob myšlení, který se fakticky uskutečňuje prostřednictvím autorské produkce, nakladatelské distribuce a čtenářské recepce odpovídajícího druhu textů, Kant ovšem nakonec v podstatě ztotožňuje s filosofickým způsobem myšlením, které sám odlišuje od vědeckého způsobu myšlení.

Druhá kapitola proto analyzovala rozdíl mezi filosofickým a vědeckým způsobem myšlení. Vycházela přitom z Kantova rozlišení mezi mechanickým a kritickým způsobem myšlení; mechanický způsob myšlení ztotožnila s vědeckým, kritický způsob myšlení naopak s filosofickým způsobem myšlení. Vědecký způsob myšlení bylo zde možno identifikovat s mechanickým způsobem myšlením proto, že vědecký způsob myšlení spočívá v užívání předem daných metodických pravidel té které vědy, čímž se právě odlišuje od filosofického způsobu myšlení, které je naopak možno identifikovat s kritickým způsobem myšlení, jenž spočívá ve svobodné myšlenkové hře, která není vázána žádnými předem danými metodickými pravidly té či oné vědy. Kritické filosofické myšlení, nakolik se liší od myšlení mechanického a vědeckého, proto také v Kantově pojetí nevede k rozšiřování a pokroku vědeckého poznání, nýbrž k jeho následnému prohlubování prostřednictvím zpětné reflexe jeho předpokladů a východisek. Rozdíl mezi filosofickým a vědeckým způsobem myšlení, jak bylo ukázáno, se pak v Kantově pojetí následně promítá také v odlišné podstatě a účelu vědeckého a filosofického textu: jestliže vědecký text slouží k předávání odborných poznatků a znalostí,

filosofický text slouží ke svobodné výměně myšlenek. Svobodná výměna myšlenek, pokud probíhá prostřednictvím kritického filosofického textu, nicméně probíhá prostřednictvím řeči a jazykové komunikace. Z Kantova vlastního pojetí jazykové komunikace ovšem vyplývá, že kritický filosofický text, který představují specifický případ jazykové komunikace, musí mít vedle myšlenkové roviny také rovinu názornou a afektivní a že vedle nutného vztahu k logice musí mít také vztah k rétorice a řečnickému umění.

Třetí kapitola proto analyzovala Kantovo pojetí rétoriky, a to v souvislosti s problematikou podání. Analyzovány byly především Kantovy vlastní úvahy o scholastickém, populárním a jasném způsobu podání. Bylo přitom poukázáno na přednosti i nedostatky, které podle Kanta charakterizují jak scholastický způsob podání, který se pohybuje *in abstracto*, a proto využívá nástrojů logiky, tj. abstraktní pojmy, soudy a úsudky, tak populární způsob podání, který se pohybuje naopak *in concreto*, a proto využívá nástrojů rétoriky, tedy konkrétní názorné příklady a ilustrace. Předností scholastického způsobu podání, jak se ukázalo, je podle Kanta důkladnost a všeobecnost, jejím nedostatkem zase nesrozumitelnost; předností populárního způsobu podání je naopak srozumitelnost, jejím nedostatkem však povrchnost a omezenost. Zjištěné nedostatky scholastické a populární formy podání Kanta následně přivedly k bližším úvahám o jasném a srozumitelném podání, které překonává nedostatky a spojuje přednosti scholastické i populární formy podání. Kantovy úvahy o jasném a srozumitelném podání tedy poukazují na možné spojení filosofie s rétorikou; ukazují na možné začlenění rétoriky do filosofie, které je podle Kanta dovoleno za účelem všeobecné popularizace filosofických a vědeckých poznatků, a to za pomoci odpovídajících rétorických prostředků, kterými jsou v tomto případě obrazná vyjádření, metafory či přirovnání, jež umožňují původně abstraktní filosofické či vědecké propojit s konkrétními názornými příklady a ilustracemi.

Čtvrtá kapitola pak analyzovala Kantovo pojetí řečnického umění, a to s cílem objasnit, z jakého důvodu Kant řečnické umění odlišuje od rétoriky. Protože rozdíl, který Kant činí mezi rétorikou a řečnickým uměním, má svůj obecný základ v rozdílu, který činí jednak mezi základními formami a elementy lidského poznání, jednak mezi různými rovinami řeči a jazykové komunikace, rozdíl mezi rétorikou a řečnickým uměním byl dále analyzován jak v souvislosti s Kantovým pojetím řeči a jazykové komunikace, tak v souvislosti s jeho pojetím základních forem a

elementů lidského poznání. Bylo tak možno ukázat, že Kantovo rozlišování mezi rétorikou a řečnickým uměním se zakládá na rozlišení mezi logickou, estetickou a afektivní rovinou jazykové komunikace, které je ovšem samo založeno na rozlišení mezi logickým pojmem, smyslovým názorem a tělesným počítkem. Příslušný rozdíl mezi rétorikou a řečnickým uměním bylo proto možno chápat a interpretovat následovně: zatímco rétorika operuje v oblasti smyslového názoru, řečnické umění operuje v oblasti tělesného počítku. Filosofie a věda podle Kanta operuje naopak v oblasti pojmu; využívá proto zejména prostředků logiky. Za účelem všeobecné popularizace určitých myšlenek a pojmů může nicméně využít též prostředků rétoriky, za účelem účinné kritiky domnělého poznání a vědění zase prostředků řečnického umění. Kant sám, jak se ukázalo, tak do svého pojetí kritické filosofie neintegruje pouze rétoriku, ale také řečnické umění. Jak užívání odpovídajících názorných příkladů a ilustrací, které má svoji didaktickou funkci, tak užívání odpovídajícího tónu řeči, které má svoji polemickou funkci, podřizuje ovšem určitým pravidlům, která zajišťují, že filosofie nepřestane být tím, čím podle něho být má: orgánem osvícenství a hlasem osvíceného rozumu.

Publikační činnost:

a) Články a studie:

Pech, R., Co je kniha? Kant k otázce autorských a nakladatelských práv, *Filosofický časopis* [přijato k publikaci].

Pech, R., Filozofické myšlení a filozofické dílo, in: Pokorný, Martin (ed.), *Energein. Petru Rezkovi k jednasedmdesátým narozeninám*, Rubato, Praha 2019, s. 89–94.

Pech, R., Hamannova *Metakritika k purismu rozumu*, *Reflexe* 57, 2020, s. 123–124.

Pech, R., Kde končí minulost a začíná současnost? K pojetí lidských práv u Rainera Forsta, *Reflexe* 59, 2021, s. 165–168.

b) Odborný překlad:

Forst, R., Ospravedlnění lidských práv. Diskursivně-teoretický přístup, přel. J. Patočka a R. Pech, *Reflexe* 59, 2021, s. 135–163.

Hamann, J. G., *Metakritika k purismu rozumu*, přel. R. Pech, *Reflexe* 57, 2020, s. 115–121.

Kant, I., O neoprávněnosti padělání knih, přel. R. Pech, *Filosofický časopis* [přijato k publikaci].

Kant, I., O výrobě knih, přel. R. Pech, *Filosofický časopis* [přijato k publikaci].

Kant, I., Ohlášení brzkého uzavření dohody o věčném míru ve filosofii, přel. R. Pech, *Reflexe* 56, 2019, s. 151–159.